

ЯК ЗМАГАТИСЯ З ВПЛИВАМИ РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ?

Теперішня війна надзвичайно мобілізувала українське суспільство в антиросійському наставленні. Українська мова масово охопила велетенські суспільні пласти колись російськомовних соціальних пластів та регіонів країни. Однак в умовах надзвичайного розвитку масових телекомунікацій та інформаційних війн українське суспільство все ще залишається залежним від російського інформаційного тиску. І це виявляється на різних рівнях.

Такий факт є закономірним і об'єктивним з огляду на те, що Росія й надалі залишається євразійською імперією, яка здатна мобілізувати велетенські ресурси для своєї пропаганди й просування свого культурного продукту в надишироких і масових масштабах. Водночас в Україні залишаються мільйони людей, які впродовж десятиліть вбирали російську культуру й ментально залежать від російських соціально-поведінкових стереотипів. Потенційно ця частина українського соціуму в післявоєнний час виявиться готовою до різноманітних проросійських інтенцій в українській політиці та культурі. Це перша велика проблема.

З протилежного боку в українському суспільстві активно формується велика частина людної (переважно молодше покоління), яка цілком мало знає про Росію, її ментальність і культуру. Це стало наслідком поступового відходу України від спільного з Росією інформаційного простору, починаючи принаймні від 2-ї половини 1990-х років. Тобто потенційно така людинність може легко стати жертвою впливів російської масової культури передусім, через те, що не розуміє їхньої деструктивної дії і підступності. Коли ми подивимося на поведінку української молоді віком від 15-ти до 25-ти років, то побачимо, як легко й «зі смаком» вона переходить на російську рок-музику, продукцію тік-току, російську молодіжну субкультуру, російський молодіжний сленг тощо.

Отже, обидва великі суспільні масиви України в умовах, коли моральне напруження російсько-української війни спадає, будуть піддані російським культурним й ідеологічно-ментальним впливам. Тому логічно вже сьогодні подумати про те, щоб підготувати для цих суспільних стратумів якість правильне критичне бачення і російської проблематики, і російських культурних тенденцій зокрема.

Для цього українським елітам вартує глибше усвідомити свою місію в приготування нації до цих викликів. В епоху інтернету й масових телекомунікацій ми не можемо сподіватися, що простими заборонами російських книжок, російської мови і російської культури ми розв'яжемо глобальну проблему цивілізаційного змагання з Росією. Спільні історичні джерела від періоду Київської Русі, спільне православ'я й духовні зв'язки, спільні й переплетені літературні традиції завжди будуть присутні в російсько-українських контактах. На цій основі Росія постійно буде відновлювати агресивну візію «Нової Візантії», щоб стати цілковитим гегемоном Східної і Середньої Європи, оскільки саме це є її заповітною імперсько-геополітичною ідеєю вже понад 500 років. Натомість Україна буде змагатися за су-

веренність своїх культурних позицій, відчуваючи загрозу асиміляції з боку Росії, але ефективним це змагання буде тільки тоді, коли ми навчимося критично й правильно сприймати російську цивілізацію.

Історичні основи. У цій геополітичній темі варто усвідомити головне: Москва занадто глибоко прийняла політичний міф про «Третій Рим» від приблизно 1500-го року, тобто витворила собі сакральну візію панування над всім православним простором Східної і Середньої Європи – аж до мети захоплення Константинополя! Зовнішня експансивність стала для Московії нормою, формою історичного самоутвердження. На це спрямовані всі кластери московського ідеологічного та освітньо-культурного життя. Московські еліти не можуть відмовитися від експансії з тої простої причини, що вони історично були не навчені працювати і впливати на якість соціального життя, тобто розвивати свою країну. Їхнє право панувати виправдовувалося тільки страхами щодо зовнішніх загроз Росії, якими ці еліти регулярно лякали свій народ.

Російська цивілізація була створена на основі домашнього православ'я протягом XIV-XVI ст. Суттю політичного самоствердження московських еліт стало агресивне сприйняття Заходу, себто католицизму і протестантизму. На цій догмі були виховані кілька поколінь. Найбільшим викликом для Московського царства від початку XV ст. (доба правління князя Вітовта) стало максимальне розширення володінь Великого князівства Литовського. Метафорично саме невеликий литовський народ можна назвати **найбільшим трансформатором Європи**. Адже через розвиток Великого князівства Литовського надзвичайно розширилися межі Середньої Європи. Під Середньою Європою ми розуміємо простір на захід від Альп, заселений переважно слов'янськими народами, який постійно змінювався під позитивними цивілізаційними впливами Заходу. Від Заходу йшли надрозвинуте католицьке богослов'я, ренесансна культура, вишукана латинська мова як носій тисячолітньої мудрості й літературної вправності, університети, етика й філософія індивідуалізму, соціальна культура міст і міське право. Сумарно ці чинники створили модерну Європу. Власне ці чинники ми бачимо у просторі Великого князівства Литовського, яке прискореними темпами видозмінювало великі терени православного світу в Білорусі та Україні. Зрозуміло, що це усвідомлювали й на це з жахом дивилися московські еліти. Тому до глибинна боротьба із цими викликами, цим переможним наступом «ренесансної Литви» стала головним ідейним заповітом для Московії на віки.

І сьогодні Росія воює в Україні насамперед із «Середньою Європою», в тому значенні, що із її **феноменами органічного засвоєння західних цивілізаційних впливів**, бо, починаючи від XIV ст., коли передусім Галичина, а згодом Волинь, включилися в процеси засвоєння західних культурних віянь, в Україні й Білорусі розвинулися глобальні видозміни ментального, інтелектуального, мистецького, соціального характеру в душі середньоевропейства. Образно кажучи, відтоді в просторі цих двох країн постійно триває внутрішнє змагання між «середньоевропейством» і

«східноєвропейсьвом», тобто між *духом екуменічної відкритості і духом православного фанатизму*, оскільки саме православ'я стало тією «платформою», через яку згодом Московія міцно «прив'язала» Україну і Білорусь до своєї кормиги.

Дещо пізніше Московія пережила одну велику ментальну травму на самому початку XVII ст., коли в країну доволі легко увійшла кілька разів польська армія і посадила на престол свого царя – спочатку Лжедмитрія I, потім – Лжедмитрія II. Обидві ці історичні інтенції витворили в російській свідомості й підсвідомості глибоке почуття ненависті й протидії до Заходу, до католицизму спеціально. Ця ненависть набула в росіян ознак *параноїдальності*.

Паралельно в Московії, від середини XV ст., з'являються візії про потребу об'єднання всіх православних руських земель як нібито «закономірної» спадщини саме московських князів. У XVI ст. ці візії набувають цілісної ідеології. У програмі цієї ідеології постає чітке розуміння, що головним простором, з якого для Москви йдуть загрози і водночас який дає Москві підстави для експансії на захід, є *Середня Європа*, тобто простір від Балтики до Балкан, головним репрезентантом якого виступала Польща або Річ Посполита, яка охоплювала всі православні землі білорусів та українців. Відтак цей геополітичний простір набуває в московській свідомості певної *символічної заповітності*: його треба здобути, щоб мати безпеку й розмах одночасно. І певної символічної заздрості, оскільки Москва розуміє, що цей простір є розвинутішим в усіх аспектах. Тому наступ на нього ведеться з планами *нівелиції* його визначальних цивілізаційних та ментальних ознак. У XX ст. ідеологія руйніницького і космополітичного комунізму надавалася для цього ідеально!

Цілком закономірно, що головною війною XVI ст., яку веде Московія за Івана IV Лютого, стає тривала Лівонська війна 1558–1583 років, яка мала дати їй вихід до берегів Балтійського моря. Поразка й приниження в цій війні лише поглибили ментальні комплекси Москви перед Середньою Європою.

Вирішальний наступ Москви на Середню Європу почався після Полтавської битви 1709 року і завершився третім поділом Речі Посполитої у 1795-у році. Таким чином

середньоєвропейські цивілізаційні впливи були відкинуті на сотні кілометрів на захід, а два великі слов'янські народи – білоруси й українці – поставлені перед загрозою цілковитої асиміляції.

Ідеологічні сенси. У XIX ст., коли російський імперіалізм сягнув своєї вершини, Середня Європа продовжувала залишатися сакральним геополітичним бажанням імперії. В ідеології російських слов'янофілів – нових і дуже радикальних

стратегів російського імперіалізму, які сформувалися в 1820–1850-і роки, – простір, де проживали слов'янські народи – від Адріатичного моря до Балтики – почав вважатися вирішальним геополітичним фактором і водночас заповітною мрією Московії. Відтак зневага й ненависть до всіх, хто стоїть на перешкоді до володіння цим простором стали в росіян нормою. В епіцентрі цієї ненависті стояла, зрозуміло, Австро-Угорщина, яка охоплювала своїми володіннями найбільшу частину Середньої Європи.

Це історіософське та геополітичне напруження довкола простору Середньої Європи відображене в знаковому художньому творі російської літератури XIX ст. – в романі «Брати Карамзови» Федора Достоєвського (1821–1881), в якому зосереджені всі ключові проблеми російського буття і російського імперіалізму. Як відомо, Достоєвський був міфологічним автором і водночас автором надзвичайно політичним. Майже кожен його твір виражав якісь глибокі, ментальні інтенції російського соціуму. Літературознавці XX ст. зі школи архетипної критики описали міфологічний спосіб мислення багатьох літераторів, в тому числі й Достоєвського. Тож головна героїня «Братів Карамзових», Грушенька – уособлення жіночної звабливості й краси – є водночас символом-архетипом слов'янської жінки-матері, сакральної жінки. У мисленні слов'янофілів – від Алексєя Хом'якова до Ніколая Данилевського, – ідеї яких з пієтетом сприймав Достоєвський, сакральним простором давніх слов'ян суть землі від середньої течії Дунаю до верхів'їв Волги, це терени первісного розселення слов'янства. Цей простір має повністю захопити Москва, щоб назавжди увібрати в себе історичну енергію всіх слов'ян. На перешкоді цього плану стоїть католицька, завжди прозахідна Польща. Тому поляки й Польща описуються в творах Федора Достоєвського з такою неймовірною відрозливістю і зневагою: це найгірші персонажі світової історії.

Нагадаємо, що за сюжетом роману «Брати Карамзови», Грушеньку одночасно обожають і сексуально шалено бажують два герої: батько Федор Карамзов і його старший син, Дмитрій. Письменник з неймовірною силою описує це хтивє бажання двох персонажів, перетворюючи його в *гіпермотив твору, його мезатему*. Але Грушенька належить якомусь полякові, з яким одружена законно. Тож Достоєвський майже з такою ж художньою силою описує свою відрозливість до цього поляка, який володіє сакральною прекрасною Жінкою. Адже він бачив її оголене тіло, торкався його. І це найбільший злочин цього поляка. У реальній історії поляки-католики стали «найбільшими злочинцями» перед Москвою і «слов'янами» тому, що увійшли найглибше в лоно слов'янського сакруму – захопили білоруські й українські землі аж до Дніпра, принесли сюди «опоганену», себто овіяну духом католицтва, Середню Європу.

У такій алегоричній історіософії та геополітичних возіях ми бачимо реальні плани російських слов'янофілів: Грушенька – це звабливий і сакральний простір Середньої Європи, простір давнього розселення слов'ян, міфологічний простір, вічно мінливий і бажаний для росіян; вони воюють за нього вже кілька століть, а він вислизає з їхніх рук (бо Середня Європа не захоплена повністю!).

Ця геополітична проблематика описана Достоєвським цілком відверто й реалістично у його «Щоденнику письменника», який він почав видавати якраз напередодні і вів в час написання свого ключового роману «Брати Карамзови» (кінець 1870-х років), і там можна прочитати в публіцистичному та ідеологічному оформленні про всі викладені нами вище думки найбільшого російського імпе-

ріаліста в художній літературі. Там, наприклад, є такі «чудові» слова: «МИ, Росія, справді потрібні й неминучі й для всього східного християнства, і для всієї долі майбутнього православ'я на землі, для об'єднання його... Одним словом, це страшне Східне питання (захоплення Константинополя і розгром Османської держави – О.Б.) – це ледь не вся доля наша в майбутньому. У ньому вміщені ніби всі наші задачі і, головне, єдиний вихід наш у повноту історії. У ньому й кінцеве зіткнення наше з Європою, і остаточне єднання з нею, але вже на нових, могутніх, плодотворних основах... **а Константинополь повинен бути наш** і хоча б тільки в наступному столітті!» (Цит. за: Достоевский Ф. *Дневник писателя за 1877 год* // Достоевский Ф. *Полное собрание сочинений в тридцяти томах: Публицистика и письма. Т. 25. Ленинград: Наука. 1983. С. 74*). Такми мріями про Константинополь, про ненависть до католицького Заходу, про зневагу до поляків як носіїв середньоевропейських ідеалів передусім сповнені багато сторінок цього найвідвертішого опусу російського імперіалізму, який займає більше трьох томів у цьому великому виданні.

Нинішня війна Росії в Україні є передусім війною за Середню Європу, яку Росія втратила внаслідок краху СРСР в 1991 році. Тому для росіян ця війна має винятково сакральні ознаки й виміри: **це війна за те, щоб знову стати наддержавою світу.**

Культурні сенси. Російська культура й література зокрема ще в XIX ст. сягнули рівня «великих». Це означення не вартує сприймати як перебільшення, оскільки є об'єктивні критерії визначення **великих, середніх і малих** культур/літератур. Великі літератури – це ті, що пережили тривалий період піднесення й утвердилися в цьому, що всебічно розвинули свою мову й художні стилі, що збагатилися широкою проблематикою, сповнилися високими ідеями, і завжди мали підтримку від своїх держав, вони постійно жили від своїх національних еліт. Такими поетично ставали **італійська, французька, іспанська, англійська, німецька літератури.** У XIX ст. майже досягла їхнього рівня російська література, а в XX ст. такою стала американська література.

До середніх літератур варто віднести, наприклад, польську й угорську літератури, які мали свої періоди відставання й занепаду, чи шведську і нідерландську літератури, але які мали й цілу низку ознак великих літератур: зберігали свої національні еліти, плекали високі стилі, мали можливості для стабільного життя в культурі тощо. До малих літератур треба зарахувати літератури всіх довго бездержавних народів: від ірландців до литовців та білорусів. Зі зрозумілих причин їхні літератури не мали елітарної підтримки, не змогли засвоїти всіх естетичних відкриттів з інших літератур, розвивалися уривчасто, залежно від політичних умов. Тож маємо усвідомити, що в змаганні з впливами російської літератури (культури) ми стоїмо в слабшому становищі. Відповідно, в українському суспільстві завжди будуть з'являтися читачі, яких **«вабиту-ме»** з чіткої проукраїнської культурної орієнтації російська література і її багата естетична та ідейна парадигми. Прості заборони тут не завжди допоможуть.

У такій ситуації вартісними мали б стати такі два стратегічні кроки:

1) створення широкої академічної основи для перо-мислення і критики російської з тим, щоб систематично пояснювати українським читачам, наскільки ця література була і є носієм імперських, шовіністичних ментальних комплексів росіян і водночас, наскільки її можна використати для **націософської критики російського су-**

спільства, російських політичних традицій та інституцій тощо;

2) Україна повинна по-новому подивитися на народи й культури сусідньої Середньої Європи з тим, щоб якомога більше вбирати від них впливів, більше ідей та настроїв, щоб у такій спів дії творити **цілісний культурно-цивілізаційний простір,** який буде мати більше спромог для протистояння наступові Росії і російської цивілізації.

Відповідно до цього вже зараз потрібними стають наступні плани. Українській державі слід подбати про створення:

а) спеціальних **Центрів з дослідження російської цивілізації** (2–3-ох). У таких центрах мали б працювати кращі наші філософи, культурологи, літературознавці, політологи з тим, щоб виробляти на академічному рівні правильні бачення щодо проблематики розвитку російської ментальності, російського імперіалізму та культурних спроможностей. Такі напрацювання потрібні для того, щоб бути готовими до нових викликів ідеологічного, культурного, політичного змісту з боку російської цивілізації, щоб надати нашим політичним елітам аналітичні й теоретичні узагальнення про російське буття в найрізноманітніших аспектах.

б) Відкриття спеціальних **кафедр русистики** чи **спеціальних курсів** у кількох важливих українських університетах з тим, щоб готувати свідомі й фахові кадри політиків, політологів, культурологів, економістів, дипломатів, які потенційно можуть співпрацювати із російським світом. Такі кадри нам потрібні, щоб на ширшому рівні протистояти можливим впливам російської цивілізації і культури. Нині наявні кадри фахівців-русистів, які навчалися в советську добу або в постсоветський період за освітніми лекалами російського культурного імперіалізму, цілком не годяться для такої роботи.

в) Створення спеціальних **культурно-видавничих програм,** спрямованих на популярне вивчення російської філософської і політичної думки, російської літератури і культури з тим, щоб могли перевидавати ключові твори з цих галузей для масового ознайомлення в українському суспільстві. За допомогою передмов та коментарів до таких видань наші фахівці мають пояснювати всі особливості російського імперіалізму, політичного деспотизму, засвоєних історично, особливості російської культурної свідомості і критично оцінювати їх. Це потрібно для того, щоб українське суспільство на масовому рівні знало всі особливості російської цивілізації, розуміло її глибинну проблематику, уміло аналізувати російський світ із його специфічною, хай і дещо патологічною, ментальністю. Ми не можемо допустити такої ситуації (в післявоєнний період, зрозуміло), коли б мільйони українців, які або зазнали впливів російської культури (як старше покоління), або цілком є наївними щодо неї (як молодь), у різних формах виявляли б якесь захоплення російською цивілізацією «через її велику самобутність» і «православну духовність» чи некритично сприймали б її нові віяння на рівні популярної, масової культури.

Російська цивілізація як колос ще довго «нависатиме» над Україною, її впливи і віяння ще довго будуть пронизувати наш національний простір. Не треба мати ілюзії щодо швидкого звільнення від них. Боротьба тільки починається на культурному фронті. І до неї нам треба бути готовими у повному форматі.

Олег БАГАН,
есеїст, культуролог,
м. Дрогобич